

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Jarosława Kowalskiego
pt. *Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy.*
Studium socjologiczne
przygotowanej pod kierunkiem naukowym
dr hab. Kazimierza Krzysztofka, prof. Uniwersytetu SWPS

Rozprawa doktorska „*Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy. Studium socjologiczne*” autorstwa mgr Jarosława Kowalskiego wpisuje się w zyskujący na popularności nurt określany mianem socjologii rzeczy. Przedłożoną do oceny dysertację przygotowaną pod kierunkiem dr hab. Kazimierza Krzysztofka, prof. Uniwersytetu SWPS, czytać można jako wypadkową coraz dobitniej dochodzącej do głosu deantropocentryzacji humanistyki. Można ją rozumieć nie tyle jako zmierzch myślenia o człowieku jako centrum wszechrzeczy, nadrzędnym i hegemonicznym wobec innych nie-ludzkich istot, ale odejściu od zainteresowaniem człowiekiem jako jedynym, możliwym podmiocie badań. Taki trop w myśleniu widoczny jest chociażby u Burno Latoura i w nurcie ANT, który odrzuca możliwość rozumienia i wyjaśniania świata społecznego wyłącznie poprzez to, co społeczne.

Praca „*Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy. Studium socjologiczne*” jest przemyślana, spójna, a lektura dysertacji przekonuje, że Autor miał pomysł na tę pracę i skutecznie go zrealizował. Rozprawę tę czytać można jako próbę – i próbę tę uznać należy za udaną – włączania rzeczy, które możemy określić mianem nie-ludzkich aktorów, w to, co jednostki określają jako przynależne do ich tożsamości. Owe rzeczy traktuje mgr Jarosław Kowalski znacznie szerszej, niż – ujmując po McLuhanowsku – proste ekstensje człowieka. Doktorant traktuje byty nie-ludzkie jako ważnych i

1 Recenzja dysertacji doktorskiej mgr Jarosława Kowalskiego „*Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy. Studium socjologiczne*” wykonanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Kazimierza Krzysztofka, prof. Uniwersytetu SWPS – dr hab. Magdalena Szpunar, prof. UJ

pełnoprawnych aktorów życia społecznego, którzy niejednokrotnie stają się istotnym rdzeniem tożsamości jednostek, ale i wymuszają redefinicję pojęcia tego, co materialne.

Struktura pracy jest poprawna, kolejność rozdziałów logicznie wynikająca z konwencji tematycznej obranej przez autora pracy. Język dysertacji jest poprawny, logika wyводу spójna, odsłaniająca dobrą orientację mgra Jarosława Kowalskiego w literaturze przedmiotu. Autor dysertacji stawia trzy zasadnicze pytania badawcze – czy są jakieś szczególne wyróżniki charakteryzujące relację człowiek – *rzecz podłączona*, w jaki sposób różnego rodzaju rzeczy podłączone budują tożsamość jednostki oraz w jaki sposób owe rzeczy konstytuują poczucie sprawczości. Celem udzielenia odpowiedzi na tak postawione pytania badawcze wyprowadza trzy hipotezy badawcze. Pierwsza z nich zakłada, iż rzeczy podłączone są bliższe Ja niż rzeczy niepodłączone, druga uznaje, że niematerialne rzeczy podłączone są bliższe Ja niż materialne rzeczy podłączone, zaś trzecia mówi o tym, że miejsce różnego rodzaju rzeczy podłączonych i niepodłączonych w hierarchii odległości od Ja nie jest uniwersalne, co Autor rozumie poprzez to, iż istnieją grupy osób, które różnią się strukturą i bliskością do Ja rzeczy podłączonych i niepodłączonych. Część empiryczna pracy zawiera wywiady przeprowadzone techniką CAWI na próbie 1017 osób w wieku 15-54 lata oraz 28 indywidualnych wywiadów pogłębionych.

W pracy tej przedmiotem szczególnego namysłu stały relacje człowieka z techniką, co nabiera szczególnej wartości w dobie powszechnej technologizacji i ucyfrowienia życia codziennego. Niewątpliwą wartością dysertacji jest holistyczne spojrzenie Autora na analizowaną problematykę. Przejawia się to w narracji mgra Kowalskiego, który patrzy na analizowany fenomen znacznie szerzej, niż na pojedyncze urządzenia, dostrzegając rozległe sieci relacji między człowiekiem a różnymi technologiami. Doceniam w spojrzeniu Autora, wykroczenie poza to, co obserwowalne tu i teraz. Sporo miejsca poświęca mgr Jarosław Kowalski w dysertacji rysowi historycznemu, przypominając, jak długo obszar socjologii rzeczy był niedoceniany i lekceważony przez główne nurty socjologiczne, ale i nie tylko.

Przedłożona do recenzji praca składa się z dziewięciu zasadniczych rozdziałów, z czego pięć ma charakter teoretyczny, zaś cztery metodologiczno-empiryczny. Ostatni z rozdziałów stanowi podsumowanie prowadzonych badań i analiz, rekapituluje prowadzone

wcześniej rozważania. Zwrócić trzeba uwagę na bogatą literaturę przedmiotu, znacznie wykraczającą poza obszar socjologii, co świadczy o bardzo dobrej orientacji doktoranta w czasopiśmiennictwie, także tym najnowszym, a także przydaje pracy waloru interdyscyplinarności czerpiąc z dorobku psychologii, kulturoznawstwa, czy filozofii.

Pierwszy z rozdziałów *Socjologia wobec materialności* stanowi *de facto* przegląd literatury i myślenia o materialności w naukach społecznych. To bardzo wartościowe i dobre wprowadzenie w tytułową problematykę, systematyzujące wiedzę o przedmiotach nie-ludzkich i materialności w życiu społecznym. Mamy zatem w tym rozdziale odwołania do prac filozoficznych, socjologicznych, psychologicznych, czy kulturoznawczych, co jak już wspomniałam pozwala mówić o interdyscyplinarności spojrzenia, ale także pozwala patrzeć na problematykę materialności z wielu perspektyw. Choć w pracy mgr Kowalski powołuje się na Bruno Latoura zabrakło mi mocniejszego podkreślenia, iż funkcjonujący od dawna w humanistyce podział na podmioty obdarzone refleksją i bezrefleksyjne, nieme przedmioty traktowany jest w *Action Network Theory* jako umowny. Trzeba przypomnieć, iż Latour swoją koncepcję ANT przeciwstawiał klasycznie rozumianej socjologii Durkheimowskiej, która jego zdaniem obarczona jest klasycznym błędem tautologicznym, próbując wyjaśniać to, co społeczne, tym, co społeczne. Konstatacja ta, powinna mocniej wybrzmieć w pracy, gdyż Latourowskie rozważania, pozwalają zrozumieć, dlaczego to, co nie-ludzkie mocno przynależy do tego, co ludzkie, a w związku z tym, jak najbardziej może i powinno stanowić przedmiot zainteresowania socjologów.

Rozdział II dysertacji zatytułowany *Filozofia wobec świata rzeczy: przedmiot, narzędzie, artefakt, technika, technologia* stanowi rozwinięcie i kontynuację teoretycznych dywagacji zapoczątkowanych w rozdziale I pracy, z tym, że w tym przypadku mamy do czynienia z optyką uwzględniającą głównie prace z zakresu filozofii. Analogicznie, jak w przypadku poprzedniego rozdziału, widoczna jest bardzo dobra orientacja mgra Kowalskiego w literaturze przedmiotu, ale także umiejętność sprawnego syntetyzowania zebranego materiału i budowania na jej kanwie własnych rozważań. Magister Kowalski dokonuje wielu ważnych rozstrzygnięć definicyjnych, choć niektóre z nich pozostawia otwartymi, zachęcając do dyskusji, ale także odslaniając rozliczne spory terminologiczne wokół takich kategorii jak narzędzia, techniki, czy technologie. Doceniam sięgnięcie do

Martina Heideggera, ważnego uczonego, jeśli chodzi o myślenie o technologii, jednak i w tym przypadku zbrakło mi dostrzeżenia istotnej myśli filozofa, który wielokrotnie podkreślał, iż właśnie wtedy, gdy sądzimy, że technologia jest wobec nas neutralna, wywiera ona na nas największy wpływ.

Rozdział III *Internet Rzeczy* wprowadza czytelnika w szczegółowe rozważania na temat rzeczy podłączonych, które stały się naczelną kategorią rozważań Autora. Magister Kowalski przywołuje nowe sposoby sprawczości i interakcji jednostek z aktorami nieludzkimi. Ten nowy, rodzący się na naszych oczach świat wymaga nowych kategorii opisu. Pojawiają się u mgra Kowalskiego pierwsze próby oceny tych związków, co oczywiście w sytuacji *in statu nascendi* jest znacznie utrudnione.

W rozdziale IV *Relacja człowiek – technika*, dokonuje doktorant przeglądu wybranych podejść teoretycznych badających relację człowieka z artefaktami technologicznymi. Narzędzia i technikę traktuje jako elementy zapośredniczające kontakt ze światem i swoiste rozszerzenia człowieka o „strukturze otwartej”, a więc oferującej nowe możliwości. Za interesujące uznaję podjęcie przez Autora pytania, które dotyczy kwestii gradientu, który pozwalałby skalować owe różne typy rozszerzeń. Mała uwaga – dla struktury wywodu, sądzę, że lepiej byłoby, gdyby ten rozdział znalazł się przed rozdziałem III, gdyż *de facto* rozszerza i kontynuuje wątki sygnalizowane w rozdziale II pracy.

Rozdział V *Ja rozszerzone – rola rzeczy w kształtowaniu Ja* mgr Kowalski podejmuje rozważania wokół tytułowej i kluczowej kategorii dysertacji – *Ja rozszerzonego*. Odwołuje się w tym przypadku głównie do koncepcji psychologicznych, zwracając uwagę, iż to, co jednostka uważa za „Ja” ma charakter mocno subiektywny. Subiektywnie pojmowane *Ja* może zatem zawierać zarówno to, co niematerialne, jak i materialne, choć owo włączenie odbywa się w różny sposób.

Rozdział VI zatytułowany *Projekt badawczy* odpowiada na zasadnicze pytanie Autora, który zakładając, że przedmioty i artefakty materialne mogą uczestniczyć w budowaniu „Ja”, chce się dowiedzieć, czy i na ile można mierzyć siłę tej relacji. Inaczej ujmując, kluczowe dla doktoranta jest zweryfikowanie tego, czy można mówić o tym, iż niektóre rzeczy są bliższe *Ja*, niż inne. Autor dysertacji szczegółowo opisuje i odtwarza własny proces badawczy, co pozwala na jego weryfikację. Swoje badanie mgr Kowalski

4 Recenzja dysertacji doktorskiej mgra Jarosława Kowalskiego „*Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy. Studium socjologiczne*” wykonanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Kazimierza Krzysztofka, prof. Uniwersytetu SWPS – dr hab. Magdalena Szpunar, prof. UJ

wykonał w 2018 roku przy pomocy metody sondażu kwestionariuszowego realizowanego metodą CAWI. Na potrzeby badania zaadaptowano ciekawą metodę badawczą autorstwa Ernesta Prelingera. Badanie zrealizowano na kwotowej próbie 1017 polskich internautów w wieku 15-54 lata. Jeśli chodzi o kwestionariusz wykorzystany do badania ilościowego (Załącznik nr 2) pewne wątpliwości budzi dość lakoniczna w formie preambuła. Brakuje w niej informacji o autorze badania, afiliacji instytucjonalnej oraz tematyki badania. Jeśli w żaden sposób nie zaburza to wyników badania informacja o badaniu powinna być możliwie pełna, tak by dawała orientację osobie badanej o celu badania i jego wykonawcy. Jest to tym ważniejsze, że badanie było realizowane drogą online, stąd badacz nie miał możliwości dopowiedzenia informacji niepełnych, czy budzących wątpliwości. Jeśli, jak deklaruje doktorant, wykorzystany przez niego kwestionariusz, stanowił adaptację narzędzia Ernesta Prelingera, wypadałoby umieścić w aneksie narzędzie bazowe lub chociażby omówić, na czym polegały zmiany, adaptacje. W pytaniu dotyczącym wykształcenia pojawia się „doktorat”, który jest stopniem naukowym, a nie „poziomem wykształcenia”. Badanie ilościowe zostało wzbogacone o badania o charakterze jakościowym. Autor dysertacji przeprowadził 22 indywidualne wywiady pogłębione (IDI) oraz 6 wywiadów IDI z właścicielami inteligentnych domów. To ciekawe uzupełnienie analiz wyprowadzonych w części ilościowej. Jak deklaruje doktorant osoby wybrane do części jakościowej „nie uczestniczyły w części ilościowej badania”. Zastanawia mnie taka decyzja, gdyż zwykle prowadzimy badania jakościowe, celem „uzupełnienia” części ilościowej wśród tych samych respondentów, kiedy wypowiedzi są z jakiegoś punktu widzenia interesujące dla badacza i domagają się pogłębienia i dopytania o poszczególne kwestie.

Rozdział VII *Opis wyników badania ilościowego* stanowi bardzo ciekawe omówienie tytułowego zagadnienia podłączonego Ja, weryfikowanego empirycznie przy pomocy różnych metod i narzędzi. Lektura tego rozdziału odślania bardzo dobrą orientację doktoranta w metodologii badań, ale także statystyce. Ten fragment pracy jest wzbogacony o liczne diagramy i tabele, co uatrakcyjnia przekaz. Część empiryczna konsekwentnie wynika i łączy się z częścią teoretyczną pracy, co sprawia, że całość sprawia wrażenie dogłębnie przemyślanej i koherentnej całości. Za wartościowe w tej części pracy uznaję zaprezentowanie swoistej mapy określającej bliskość różnego rodzaju technologii do Ja.

5 Recenzja dysertacji doktorskiej mgra Jarosława Kowalskiego „Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy. Studium socjologiczne” wykonanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Kazimierza Krzysztofka, prof. Uniwersytetu SWPS – dr hab. Magdalena Szpunar, prof. UJ

Ciekawy obraz, który wyłania się z badań pokazuje, że mapa odległości różnego rodzaju rzeczy do Ja nie jest jednolita dla całej populacji, a także można różnicować grupy z właściwymi dla siebie mapami Ja.

Rozdział VIII *Wyniki części jakościowej badania* stanowi jak zapowiada sam tytuł, ciekawe uzupełnienie wniosków ilościowej części pracy. Odsłaniają one rozliczne i wielowymiarowe uwikłanie jednostek w nie-ludzkie konteksty, co pozwala mówić o związku wręcz symbiotycznym. Za ważne uznają nie tylko dostrzeżenie pozytywów, które ta relacja oferuje, ale także niewątpliwych zagrożeń, co sprawia, że oceny dokonywane przez mgra Jarosława Kowalskiego są możliwie obiektywne, unikające tendencyjności i technooptymizmu.

Ostatnia część pracy stanowi omówienie wniosków, które udało się mgrowi Kowalskiemu w toku badań, jak i rozważań teoretycznych wyprowadzić. Konkluzje doktoranta zamykają się w trzech kluczowych obszarach Ja – rozszerzonym, dzierzawionym oraz zdekodowanym. Przekonuje sposób argumentacji, dojrzałość wyводу, jak i sygnalizowane wcześniej bardzo dobre umocowanie w literaturze przedmiotu. Pracę uzupełniono o aneks zawierający narzędzia badawcze, a także bibliografię przedmiotu. Po pewnych przeróbkach redakcyjnych pracę można z powodzeniem opublikować w formie monografii, co niniejszym rekomenduję.

Dysertację doktorską mgra Jarosława Kowalskiego *„Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy. Studium socjologiczne”* wykonaną pod kierunkiem naukowym dr hab. Kazimierza Krzysztofka, prof. SWPS oceniam wysoko. To praca dojrzała, niebanalna, przemyślana, w wielu wymiarach erudycyjna, spełniająca wszelkie wymagania stawiane pracom doktorskim. W wyniku całościowej oceny rozprawy doktorskiej Pana magistra Jarosława Kowalskiego stwierdzam, iż dysertację pt. *„Podłączone „Ja” - człowiek w świecie interaktywnych rzeczy. Studium socjologiczne”* oceniam pozytywnie. Przedłożona rozprawa doktorska spełnia wymagania i warunki określone w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym*, wnioskuję zatem o dopuszczenie Pana magistra Jarosława Kowalskiego do publicznej obrony rozprawy doktorskiej.

dr hab. Magdalena Szpunar, prof. UJ

